PLATEAU

PROVINCIE DRENTHE

JONGERE BOUWKUNST EN STEDEBOUW 1850-1940
MIP/DRENTHE

GEMEENTEBESCHRIJVING RODEN

GEWIJZIGD EXEMPLAAR

DIT EXEMPLAAR WORDT NIET UITGELEEND !!

NOVEMBER 1989

1. INLEIDING

De gemeente Roden maakt deel uit van het inventarisatiegebied "Drents Plateau" en omvat naast het hoofddorp Roden de nederzettingen Alteveer, Foxwolde, Leutingewolde, Lieveren, Nietap, Nieuw-Roden, Roderesch, Roderwolde, Sandebuur en Steenbergen. Het grondgebied wordt begrensd door in het oosten de gemeente Peize, in het zuidoosten de gemeente Vries en in het zuiden de gemeente Norg. De west- en noordgrens vallen samen met de provinciegrens tussen Drenthe en Groningen. Aangrenzend liggen hier de gemeenten Leek en Groningen. De huidige omvang van de gemeente bedraagt ongeveer 6.437 hectare. Het inwonertal vertoont sinds 1850 het volgende verloop: 1850-1.837, 1900-3.216, 1940-5.912, 1988-17.737.

2. FYSISCHE GESTELDHEID

De gemeente Roden is gelegen aan de sterk gelede noordrand van het Drents Plateau en vormt het overgangsgebied tussen de pleistocene zandgronden van dit uit grondmorene bestaande hoogterras en de jonge holocene zeekleigronden van Groningen. Gedurende de laatste ijstijd (Weichselien) kwam vrijwel het gehele grondgebied van de huidige gemeente, de beekdalen bleven deels vrij van bedekking, onder een dekzandpakket van wisselende dikte te liggen. In dit dekzandlandschap tekenden zich twee grotere terreinruggen of; één parallel aan het Grote of Lieversche Diep vanuit de gemeente Norg tot even ten noorden van Roden lopend, de andere vanaf Roden in noordwestelijke richting tot aan Leek.
Tijdens de warmere periode van het Holoceen werden de door het gebied lopende beekdalen met moerasveen opgevuld. In de zuidelijke helft van de gemeente trad bovendien veenvorming op in de talrijke verspreid gelegen dobben. Van geheel andere omvang waren de ontwikkelingen die zich te zelfder tijd op de vlakken gronden langs de westgrens en in het noorden van de gemeente voordeden. Gelegen op de waterscheiding van Drentse beken en Friese stroompjes bood het dekzandgebied in het westen plaatselijk, in de omgeving van Nieuw-Roden en op het Steenbergerveld, een uitstekende basis voor de vorming van hoogveen. In het laaggelegen noorden van de gemeenten zorgde een gebrekkige waterhuishouding op grote schaal voor laagveenvorming. Het meest noordelijke deel van dit laagveengebied, waar zich nu op de grens met Groningen ook het 175 hectare grote Leekstermeer bevindt, zou nadien met een dun laagje zeeklei worden afgedekt.

Het grootste deel van de gemeente, het dekzandgebied alsmede het volledig ontgonnen hoogveengebied, wordt thans bodemkundig gekenmerkt door het overwegend voorkomen van hoge, middelhoge en soms lage podzolgronden. In de strook Lieveren-Roden-Nietap komt in de middelhoge podzolgronden plaatselijk potklei 125 cm voor. In de omgeving van Steenbergen, waar humusarme dekzanden in de loop der eeuwen tot verstuiving overgingen, bevinden zich de thans door bebossing vastgelegde stuifzanden van de Noorder en Zuursche Duinen. De bodems in de beekdalen behoren overwegend tot de venige beekdalgronden.

Het geheel tot grasland ontgonnen laagveengebied bestaat uit niet uitgeveend laagveen in het zuiden overgaand in humeuse zanden. Langs de noordelijke gemeentegrens met Groningen worden de bodems geklassificeerd als laagveen met klei op veen.

Het grondgebied van Roden helt globaal van 7.5 meter + NAP in het zuiden tot 1.0 meter - NAP in het noorden. Met name is het laaggelegen noorden liet de afwatering in het verleden nogal te wensen over. Hier werden met het oog op inpoldering van de gronden dan ook reeds in de vorige eeuw de waterschappen Roderwolde (1863) en Leutingewolde (1866) opgericht. De landerijen in de beide polders werden door middel van windmolens bemalen. In de loop van deze eeuw volgden de Waterschappen De Zuidermaden (1914), De Weehorst (1917), Matsloot (1926) en Matsloot-Roderwolde (1933), die met uitzondering van de hoogste gronden van het Waterschap De Weehorst eveneens door bemaling afwaterden. Sinds reorganisatie van het Drentse waterschapsbestel maakt de gehele gemeente deel uit van het Waterschap Noordenveld. Een klein gedeelte ten westen van Nieuw-Roden daargelaten, behoren de gronden van de gemeente tot de boezem van het Waterschap Electra. Het grootste deel van deze gronden watert af op het Peizerdiep. Het Leeksterhoofddiep voert het water af van het gebied ten noordwesten van Roden.

3. ONTGINNINGEN EN GRONDGEBRUIK

De vroegste ontginningen in de gemeente Roden vonden in de vroege middeleeuwen plaats vanuit de op de hogere zandgronden gesitueerde esdorpen. Karakteristiek voor het Drentse zandgebied richtte men zich vanouds op het overgangsgebied tussen de laaggelegen beken en de hogere veldgronden, met name die plaats waar de combinatie van een gunstige waterhuishouding, goede bemestingsmogelijkheden en een zo hoog mogelijke bodemvruchtbaarheid de meest geschikte plek voor het bedrijven van landbouw vormde. De groenlanden bevonden zich, enkele nabij de dorpen en gehuchten gelegen perceeltjes weiland daargelaten, voornamelijk in de beekdalen van het Peizerdiep, het Lieversche Diep en de benedenloop van de Steenbergerloop. De akkerbouw concentreerde zich hoofdzakelijk op de overgang van de lagere beekdalgronden naar de hogere veldgronden gesitueerde essen. Deze open akkerbouwcomplexen waren over het algemeen van vrij geringe omvang.
Naast deze traditioneel gesitueerde gebruiksgronden kende het zuidelijk esdorpenlandschap rond 1850 tevens een aantal relatief jongere ontginningen met een afwijkende ligging. Zo trof men in Lieveren en Steenbergen afzijdig van de es meerdere al dan niet verspreid gelegen bouwlandpercelen aan. Nabij de Roderesch lagen de relatief jonge veldontginningen van Alteveer. In de omgeving van Foxwolde, daar waar de potkleihoudende bodems als het ware een overgangszône vormen tussen de zuidelijke dekzanden en het noordelijke laagveengebied, was er in het midden van de vorige eeuw sprake van een sterke mate van gemengd grondgebruik. Tal van kleine ontginningen, afgewisseld met bosjes en houtwallen, gaven dit deel van de gemeente destijds een geheel eigen karakter. Hoewel aangevuld met een stelsel van rechtlijnige lanen en paden kon tot dit gebied in feite ook gerekend worden het bij Nietap gelegen landgoed Terheijl, van oorsprong een strafkolonie van het cisterciënser klooster te Aduard.

Van geheel andere aard maar eveneens uit de middeleeuwen daterend, waren de ontginningen in het eertijds houtrijke laagveengebied in het noorden van de gemeente. Vanuit de waarschijnlijk als afsplitsing van het moederdorp Roden ontstane nederzettingen Foxwolde, Leutingewolde, Roderwolde en Sandebuur werd dit deel van Roden naar het noorden toe strooksgewijs ontgonnen. Dat hiermee reeds in de vroege middeleeuwen werd aangevangen kan ondermeer worden afgeleid uit het feit dat Roderwolde tot de oudste kerkdorpen in Drenthe behoort. Het vermoeden bestaat dat de bisschop van Utrecht niet alleen betrokken was bij de vroege kerkstichting van Roderwolde, maar dat deze ook een rol speelde bij de systematisch aangepakte ontginningen in deze omgeving.
In 1850 reikten de opstrekkende verkavelingen vanaf de nederzettingen in noordelijke richting tot aan de provinciegrens.
De tussen Foxwolde en Roden gelegen Haarveensche Stukken daargelaten, kwamen er in 1850 afgezien van enkele woldrestanten alleen nog in zuidelijke helft van de gemeente woeste gronden voor. Desondanks maakten heidevelden, venen en stuifzanden destijds nog altijd bijna de helft van het gemeentelijk grondbezit uit. Naast zandverstuivingen en uitgestrekte heide-oppervlakten zoals het Steenbergerveld, het Roderveld, de Hullen, de Haarveensche Stukken en het Noordenveld betrof het hier, eerdere ontginningsactiviteiten ten spijt, tevens het hoogveengebied ten westen van Nieuw-Roden. Pogingen om eind 18e, begin 19e eeuw tot ontginning van dit deel van de gemeente te komen, mislukten ten gevolge van een door de lage ligging van de ondergrond veroorzaakte slechte afwatering namelijk totaal.
De gemeente telde in 1850 meerdere grotere bosoppervlakten: oude bosrestanten in de omgeving van Roden, Roderwolde, Lieveren en Nietap, het Sterrenbosch, de aanplant van de landgoederen Mensinge en Terheijl. Aangevuld met enkele verspreid gelegen hakhoutbosjes bedroeg het bosaandeel hiermee destijds ongeveer 4% van het totale grondgebied van de gemeente.

Het grondgebruik richtte zich rond 1850 puur op de landbouw. De oppervlakteverhouding grasland:bouwland (1832-2.558 hectare:820 hectare) lag ruim boven het provinciaal gemiddelde. Vanwege deze naar verhouding grotere oppervlakte grasland tegenover bouwland dan in het zandgebied, werd Roden bij de nieuwe landbouwindeling van 1910 te zamen met de vergelijkbare gemeenten Peize en Eelde ingedeeld bij de regio Noordelijke Randgemeenten. De oorzaak voor het hoge graslandaandeel was gelegen in het feit dat de boeren in het noorden van de gemeente ten gevolge van een relatief stijgend grondwaterpeil (klink) reeds in de 17e en 18e eeuw genoodzaakt waren tot het op grote schaal omzetten van bouwland in grasland. De veehouderij kreeg er een steeds volwaardiger plaats in het bedrijf, terwijl de akkerbouw in toenemende mate daaraan ondergeschikt werd. Bouwland kwam rond 1850, Roderwolde gold toen in Drenthe als één van de veeteeltgebieden bij uitstek, vrijwel uitsluitend nog voor in de nabijheid van de nederzettingen (zandopduikingen). In de zuidelijke helft van de gemeente waren gras- en bouwland meer overeenkomstig het zandgebied verdeeld en domineerde het gemengde bedrijf.

Tussen 1850 en 1900 vonden de ontginningsactiviteiten in het zuiden van de gemeente langzaam voortgang. Aanvankelijk betrof het voornamelijk kleine, verspreid gelegen heide-ontginningen. Vanaf ongeveer 1890 kwam daarbij de eveneens op individuele basis uitgevoerde (her)ontginning van het hoogveengebied ten westen van Nieuw-Roden. Het aandeel van de woeste gronden werd in deze periode teruggebracht tot iets minder dan 30%.
Afgezien van een tweetal thans geheel verdwenen steenbakkerijen, Lindensteijn bij Nietap en die van het Kleibos bij Foxwolde, bleef het grondgebruik gedurende de laatste helft van de vorige eeuw van zuiver agrarische aard. Dienovereenkomstig kwamen de ontginningen in deze periode hoofdzakelijk ten goede aan de uitbreiding van het landbouwareaal. Daarnaast werden er plaatselijk woeste gronden tot bosgrond ontgonnen. Zo werden bij voorbeeld de stuifzanden bij Steenbergen met grove den beplant. Hierdoor, alsmede door bebossing van een aantal akkers op de Steenbergeresch, nam het bosareaal toe tot ongeveer 6% in 1900.
Daar het bouwlandareaal relatief iets sterker uitbreidde dan het areaal grasland, daalde de oppervlakteverhouding grasland:bouwland in de jaren 1850-1900 enigszins (1900-2.709 hectare:1.017 hectare). Roden bleef echter gelden als een uitermate graslandrijke gemeente. Desondanks week de rundveedichtheid (aantal runderen per 100 hectare landbouwgrond) niet daadwerkelijk af van die voor de provincie als geheel. De gemiddelde rundveebezetting (aantal runderen per bedrijf) lag voor de gemeente als geheel dankzij de noordelijke veehouderijbedrijven weliswaar wel hoger dan voor de provincie als geheel, doch de zuidelijke helft van de gemeente liet zich met het domineren van het gemengde bedrijf in de eerste plaats toch vergelijken met het Drentse zandgebied. Hier was op de overwegend kleinere bedrijven vooral de varkenshouderij van belang, hetgeen blijkt uit het feit dat op de boerderijen kleiner dan 5 hectare het aantal runderen naar verhouding geringer was dan het aantal varkens.

Met het algemeen verbreid geraken van het kunstmestgebruik en de verbetering van landbouwkundige technieken en cultuurtechnische mogelijkheden namen de ontginningen in de loop van deze eeuw aanzienlijk toe. Aanvankelijk betrof het echter louter individuele ontginningen en nam het areaal cultuurgrondvrij geleidelijk af. Wat in deze periode ontstond was een onregelmatig kleinschalig ontginningslandschap, zoals dat in 1940 ondermeer werd aangetroffen ten noordwesten van Nieuw-Roden, op het Roderveld en aan de oostelijke rand van het Steenbergerveld. Dat de leefomstandigheden in deze gebieden destijds vaak verre van ideaal waren, blijkt wel uit de naam waaronder de bewoning (keuterijen) van het Steenbergerveld vroeger bekend stond: het Tranendal.
Nà 1920 namen de ontginningen vervolgens een grote vlucht. Naast individuele ontginningen dienden zich nu ook grootschalige projecten aan. Zo werd tussen 1920 en 1940 onder meer een deel van het Steenbergerveld in de werkverschaffing ontgonnen. Wat in deze periode uiteindelijk resulteerde was over het algemeen een grootschalig, meer rationeel verkaveld ontginningslandschap.

In totaal werd er in de gemeente Roden in de jaren 1900-1940 ruim 1.300 hectare woeste grond ontgonnen. Volgens de bosinventarisatie 1942 bedroeg de totale oppervlakte woeste grond destijds 461 hectare, hetgeen neerkomt op ongeveer 7% van het gemeentelijk grondgebied.

Omvangrijke oppervlakten woeste grond werden in feite alleen nog aangetroffen op het Steenbergerveld en bij de Zuursche- en Noorderduinen. Wel lagen verspreid over de gehele zuidelijke helft van de gemeente tal van kleinere restantjes heideveld en veen, zoals bij voorbeeld het Moltmakersstuk in het Mensingebos.
Ook in de eerste helft van deze eeuw was het weer met name de landbouw die profiteerde van de nieuwe ontginningen. Verder vonden er in bescheiden mate ook ontginningen plaats ten behoeve van de aanleg van bos. Daar gelijktijdig echter ook diverse bosopstanden - onder meer in de omgeving van Lieveren - gekapt werden, veranderde de omvang van het bosareaal in de periode 1900-1940 nagenoeg niet.
Bij de landbouwgronden gaf het graslandareaal de sterkste uitbreiding te zien, met als gevolg een stijgende oppervlakteverhouding grasland:bouwland. Intensivering van de rundveehouderij, de rundveestapel verdubbelde ongeveer, had tot gevolg dat de rundveedichtheid tussen 1900-1940 aanzienlijk toenam. Een ontwikkeling die niet beperkt bleef tot de noordelijke helft van de gemeente, maar die zich ook voltrok in het zuiden van Roden, waar het houden van runderen op veel bedrijven eveneens aan betekenis won. Illustratief is in deze het feit dat de varkensstapel, die lange tijd de spil vormde waarom het kleine agrarische bedrijf draaide, tussen 1900-1930 ondanks een groeiend aantal kleine bedrijfjes niet toenam.

Hoewel door met name de voltooiing van de ontginning van het Steenbergerveld - slechts een enkel perceeltje woeste grond resteert hier thans - het heide-areaal nà 1940 verder is afgenomen, is het landbouwareaal in deze periode toch niet toegenomen. Vooral ten gevolge van dorpsuitbreidingen blijkt het landbouwareaal zelfs beduidend te zijn teruggelopen. Wat betreft de oppervlakteverhouding grasland:bouwland valt er een relatief sterke toename van het graslandgebruik waar te nemen. Naast tal van over de gemeente verspreid gelegen bouwlandpercelen zijn thans ook veel esgronden geheel in grasland omgezet.
Het aantal agrarische bedrijven is sinds 1940 met ongeveer 2/3 afgenomen, hetgeen een aanzienlijke stijging van de gemiddelde bedrijfsgrootte tot gevolg heeft gehad. Hoewel door schaalvergroting ook de gemiddelde kavelgrootte aanzienlijk is toegenomen, is het oorspronkelijke verkavelingspatroon thans op de meeste plaatsen in de gemeente nog redelijk tot goed herkenbaar.

4. INFRASTRUCTUUR

De fysische gestelheid is in sterke mate bepalend geweest voor de ontwikkeling van het wegennet in de gemeente Roden. De belangrijkste verbinding vormde vroeger de over zandruggen lopende route Een-Steenbergen-Alteveer-Roden-Nietap-Leek, met een afslag naar Langelo en Norg. Hieruit ontstond na verloop van tijd een wegenstelsel waarbinnen de hoofdplaats Roden een centrale positie innam en de aldus ook grootste wegendichtheid kende. In de zuidwesthoek van de gemeente was de dichtheid van het wegenpatroon het laagst.
De meest gebruikelijke route naar de stad Groningen liep vanouds over Roderwolde. Het betrof hier niet de huidige weg over Vierverlaten (de Hooiweg), maar de Rowolderdijk, waarover nu het eerste gedeelte van het fietspad naar Peizerwold loopt. Bij Vierverlaten kon men bij de boerderij Eiteweerd over het Peizerdiep gezet worden, om vervolgens via Hoogkerk of de Peizerweg Groningen te bereiken.

De weg via Peize en Peizermade naar Groningen werd pas na verharding in de laatste helft van de vorige eeuw echt van betekenis voor het verkeer tussen Roden en Groningen.
Straatwegen werden in 1850 in de gemeente Roden nog niet aangetroffen. Wel was er in de dorpskom van Roden al sprake van enige verharding met veldkeien. Zo waren de Brink, en gedeelten van de Heerestraat en de Westeindigersteeg (nu Nieuwe weg) destijds met deze zogenaamde "vlinten" bestraat.
Voordat Roden zijn eerste verharde wegen kreeg, vond een aanzienlijk deel van het vervoer ook over het water plaats. De gemeente beschikte rond 1850 namelijk over verschillende waterlopen die voor scheepvaart geschikt waren. Het eerst denkt men hierbij waarschijnlijk aan de ten behoeve van de ontwatering en de afvoer van turf aangelegde wijken in het westelijke hoogveengebied. Een veel belangrijkere verkeersfunctie vervulden rond het midden van de vorige eeuw evenwel de vaarwegen in het noorden van de gemeente. Zo stond Nietap sinds het eind van de 18e eeuw via het Leeksterhoofddiep en het Leekstermeer in verbinding met Groningen. De thuishaven werd gevormd door een uitgegraven sloot achter Thedema (Thedemalaan) in Nietap. Van hieruit voer een veerdienst 5 dagen per week op Groningen. Roden zelf had een aantal dorpsschepen, die overwegend op marktdagen het Peizerdiep van en naar Groningen bevoeren en enkele aanlegplaatsen bij de Peizerbrug als thuishaven hadden. Ook Roderwolde maakte gebruik van het Peizerdiep als vaarweg. De tussen dit diep en Roderwolde gelegen Schipsloot eindigde tegenover de olie- en korenmolen "Woldzigt" in een haventje. Onder meer verscheepte men hier: granen, oliehoudende zaden en cokes voor het ketelhuis van de molen.

De eerste wegverharding betrof in 1866 de verbinding Roden-Nietap. In 1869/70 volgde aansluitend de verbinding Roden-Langelo-Norg. Het duurde vervolgens tot 1884/85 alvorens de volgende bestrating gerealiseerd werd: de verbinding Roden-Peize-Groningen via het Moleneind. De komst van deze straatweg betekende dat de rol van de Rowolderdijk als hoofdroute naar Groningen voorgoed tot het verleden ging behoren.
Met de belangrijkste doorgaande wegen nu verhard, werden in de loop van deze eeuw ook de meest locale wegen van betekenis verhard: Roden-Lieveren (1906), Roderesch-Een (1912), Roden-Zevenhuizen (1923) en Nietap-Ter Heijl-Nieuw Roden (1926). Een verharde weg Roderwolde-Vierverlaten kwam, gezien de afgenomen verkeersfunctie van deze route, pas in 1935 gereed. Het betrof hier niet de oude Rowolderdijk, die tot op de dag van vandaag onverhard is gebleven, maar de nieuw aangelegde Hooiweg.
Met betrekking tot de periode van de wegverhardingen, in 1940 waren alle dorpen en gehuchten in de gemeente over de verharde weg te bereiken, kan nog vermeld worden dat er in Roden een drietal tolhuizen werden gebouwd: één bij Foxwolde, één aan de Norgerweg bij de begraafplaats en één in de Zulthe bij de Turfweg. Het tolhuis aan de Norgerweg werd waarschijnlijk in 1917 opgeheven, de andere twee in 1940. Alle drie zijn als pand nu nog aanwezig.
In 1891 kreeg het dorp Roden met de Rodervaart een directe vaarverbinding met het Leekstermeer. Eerder al werden in het kader van een groter project, de aanleg van een kanaal vanaf Huis ter Heide via Norg en Roden naar het Leekstermeer, pogingen ondernomen om een dergelijke verbinding tot stand te brengen. De werkzaamheden waarmee in 1846 werd aangevangen, strandden echter in een vroeg stadium (geldproblemen), met als gevolg dat in de gemeente Roden alleen de Oude Vaart in het Mensingebos gegraven werd.

Dat de Rodervaart aan het eind van de vorige eeuw alsnog gerealiseerd was betekende een aanzienlijke verbetering van de verkeerssituatie in Roden. Vanuit het bij de zuivelfabriek gelegen haventje (nu de Gedempte Haven) werd er een geregelde stoombootdienst met Groningen onderhouden. De drukte in de haven was bij tijd en wijle groot: aardappelen, produkten van de zuivelfabriek en hout werden via de Rodervaart afgevoerd, terwijl bakstenen, kunstmest en vele andere zaken over het water Roden bereikten. In de zomer vervoerde de "Drenthina" bovendien veel dagjesmensen vanuit Groningen naar Roden. In 1930 werd het kanaal uitgediept en de haven vergroot.
Een geduchte concurrent voor de Rodervaart diende zich in 1913 aan in de vorm van de NTM (Nederlandse Tramweg Mij) lijn Groningen-Drachten over Peize-Roden-Nietap-Leek. In het centrum van Roden bevond zich een halte en rangeerterrein (nu de Trambaan), waar steenkolen voor de zuivelfabriek, vee voor de markt, aardappelen, stro en nog veel meer zaken per spoor aan- dan wel afgevoerd werden. Tevens was de tram geruime tijd van betekenis voor het reizigersvervoer.
Vermeldenswaardig met betrekking tot de periode 1850-1940 is ten slotte nog de invloed die de waterschappen in de noordelijke helft van de gemeente hebben gehad op de ontwikkeling van de infrastructuur. Zo werden de polders Leutingewolde en Roderwolde door middel van kaden tegen het buitenwater van onder andere het Leekstermeer beschermd. Ook op het grondgebied van de Waterschappen De Zuidermaden en De Weehorst werden kaden aangelegd, hier ter bescherming tegen hoge waterstanden in het Peizerdiep. Het Waterschap Matsloot-Roderwolde, dat in de dertiger jaren zijn windwatermolen door een electrisch gemaal verving, liet in werkverschaffingsverband diverse nieuwe kaden, waterleidingen en wegen aanleggen.

Nà 1940 hebben de ontwikkelingen in het wegenpatroon zich in feite uitsluitend afgespeeld op het locale niveau. Zo zijn met name ten behoeve van de landbouwontsluiting in deze periode een groot aantal zandwegen alsnog verhard. Verder heeft bij voorbeeld de weg Roden-Peize met de omlegging ten westen van Foxwolde, dat wil zeggen niet langer via de Roderwolderweg en het Moleneind, een doelmatiger beloop gekregen. De komst van de A7 in het uiterste noorden van de gemeente is niet van speciale betekenis geweest voor de bereikbaarheid van Roden.
De Drachtster tram behoort thans tot het verleden. Na beëindiging van de exploitatie door de NTM in 1948 werd de lijn overgenomen door de Nederlandse Spoorwegen. De lijn werd hierbij geheel gereconstrueerd, waarna alleen het tracé nog herinnerde aan de tram van weleer. Tot 1985 vervoerde de NS vervolgens nog goederen tussen Groningen en Drachten. De rails zijn recent verwijderd waarbij het tracé in de dorpskom van Roden nu plaats biedt aan een nieuw aangelegde weg ter bevordering van de verkeersafwikkeling in het centrum van het dorp.
Ook met de scheepvaart is het thans gedaan in de gemeente Roden. zowel de haven van Roderwolde als die van Roden en het zuidelijke deel van de Rodervaart zijn gedempt. Bovendien zijn de wijken in de omgeving van Nieuw-Roden voor het merendeel verdwenen. Straatnamen als Bisschopswijk, Lange Wijke en Poolswijk herinneren hier nog aan het verleden.

5. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

Wat betreft de oudste centra van (permanente) bewoning kan er in de gemeente Roden onderscheid gemaakt worden in een tweetal categorieën. Tijdens de periode van de Middeleeuwen ontstonden op de in het zuiden van de gemeente gelegen hogere zandgronden de esdorpen Roden, Lieveren en Steenbergen, terwijl de occupatie (waarschijnlijk vanuit Roden) van het noordelijke laagveengebied min of meer gelijktijdig resulteerde in het aldaar ontstaan van de wegdorpen Roderwolde, Foxwolde en Sandebuur. Hoewel de boerderijen in de wegdorpen naast elkaar aan de weg gevestigd werden, vormden deze dorpen door een onregelmatige situering van de bebouwing en een weelderige begroeiing vanouds evenals de esdorpen toch een fraai afwisselend geheel. Leutingewolde lijkt een overgangstype nederzetting, namelijk een esdorp-wegdorp laagveenontginning met oorspronkelijk een echte es.
Naast middeleeuwse nederzettingen kent Roden in Nietap, Alteveer, Roderesch en Nieuw-Roden tevens een aantal nederzettingen van relatief jonge datum.
Verspreide bebouwing kwam rond het midden van de vorige eeuw slechts in bescheiden mate voor in de gemeente Roden. Het betrof hier met name de nabij het dorp Roden gelegen buurtschappen De Hullen en De Zulthe, alsmede de noordelijk van Roderwolde gelegen laagveengronden. Laatstgenoemd gebied telde in 1850 een aantal statige buitenhuizen, zoals Het Raadhuis en Hoogheem bij Matsloot (als gevolg van grenswijzigingen tussen Noord-Drenthe en Groningen per 1 januari 1989 buiten de gemeente gelegen) en De Hoogema aan het Leekstermeer, die tot aan het begin van deze eeuw door welgestelde Groningers als zomerverblijf werden gebruikt. Verder was er nog het ten noordwesten van Roden gelegen landgoed Terheijl, waar tot aan de sloop in 1853 het Huis Terheijl stond. (Thans staat op deze plaats een boerderij met gelijkluidende naam.)

Van alle dorpen in de gemeente was het kerk- en hoofddorp Roden in 1850 het dichtst bebouwd. De hoofdzakelijke uit boerderijen bestaande bebouwing - café, winkel en ambachtelijk bedrijf werden vaak in combinatie met het boerenbedrijf uitgeoefend - concentreerde zich aan de Brink, de Groningerstraat (vroeger Oosteinde), de Heerestraat, het Julianaplein, de Nieuwe weg (vroeger Westeindigersteeg), de Raadhuisstraat (vroeger Groningerstraat) en de Schoolstraat. Daarnaast was er eningszins afzijdig van de dorpskern nog sprake van bebouwing aan de Boskamp. Langs de westzijde van de Brink en de noordzijde van de Heerestraat was de dichtheid van de bebouwing dusdanig hoog, dat hier in 1850 reeds gesproken kon worden van straatwanden.
Tussen 1850 en 1940 maakte Roden vervolgens een zeer sterke groei door, waarbij het dorp een nog compacter uiterlijk kreeg. Verdichting van de bestaande bebouwing resulteerde in het ontstaan van nieuwe straatwanden aan onder andere: de Groningerstraat, het noordelijk deel van de Heerestraat, de Raadhuisstraat en de Schoolstraat. Daarnaast was er langs alle uitvalswegen in deze periode sprake van uitbreiding. De Leeksterweg, de Nieuwe weg en de Kanaalstraat vielen hierbij het meest op. De sterke uitbreiding langs de Kanaalstraat, in feite de enige niet doorgaande uitvalswegen, is in belangrijke mate te danken geweest aan het graven van de Rodervaart.

Nadat aan de Haven eerst de nodige bebouwing verrees, onder andere een veerhuis ten behoeve van de bode-veerdienst op Groningen en de Coöperatieve stoomzuivelfabriek Roden, ging deze locatie spoedig fungeren als tweede dorpscentrum. Niet alleen was het er vaak een komen en gaan van mensen, ook was er een voetbalveld, werden er kermissen gehouden en fungeerde het veerhuis enige tijd als dorpshuis. Hiermee was de Kanaalstraat tot een belangrijke verkeersader en aantrekkelijke vestigingsplaats geworden. Andere uitbreidingen betroffen in de periode 1850-1940 een aantal boerderijen aan de Zulthereschweg en veel opvallender de bebouwing van de in 1921 in het centrum aangelegde Wilhelminastraat.
Het agrarische karakter van Roden nam in de jaren 1850-1940 sterk af. Woningen in plaats van boerderijen gingen in toenemende mate het uiterlijk van de nederzetting bepalen. Aan de Brink, de Heerestraat, de Leeksterweg en de Raadshuisstraat verrees tevens villabebouwing. Bovendien werden winkels, café's en andere bedrijven in de loop van deze periode veelal niet langer ondergebracht in boerderijen, maar kregen specifiek eigen onderkomens. Van de nieuwe uitbreidingen viel de Kanaalstraat op door een sterk gemengde bebouwing bestaande uit: boerderijen, woningen, winkels, bedrijfsgebouwen, een school en een kerk. Tevens trof men er sinds 1913 het Station-Kanaalstraat aan.
De nieuw aangelegde Wilhelminastraat deed rond 1940 in niets denken aan het boerderijendorp van weleer. Aan weerszijden van de weg bevond zich destijds een vrijwel aaneengesloten bebouwing van woningen, winkels en andere bedrijfsgebouwen. Hoewel overwegend van ouder daterend gaf ook het zuidelijk deel van de Leeksterweg een soortgelijk beeld te zien. Onder meer werd hier in 1927 de Coöperatie Excelsior waarin 4 winkels waren onder gebracht gebouwd. Voorbij de bocht in westelijke richting had de weg hoofdzakelijk een (luxe) woonfunctie. Aan de overige uitvalswegen werden over het algemeen zowel woningen als boerderijen gebouwd.
Aan de rand van Roden breidde tussen 1850 en 1940 ook de bebouwing van de buurtschappen De Zulthe en vooral De Hullen sterk uit. Hier bestond de bebouwing in tegenstelling tot in het dorp zelf overwegend uit boerderijen. In de Zulthe werd tijdens de eerste helft van deze eeuw tevens een herstellingsoord voor zieke kinderen gesticht. Het aan de zuidoostzijde van de dorpskern van Roden gesitueerde landgoed Mensinge bleef in de periode 1850-1940 geheel buiten de bebouwingssfeer van het dorp. Wel werd in een recente uitbreiding van het Mensingebos in 1927 de Groninger vakantieschool geopend en bouwde voor 1940 ter hoogte van de latere sterrenwacht een rijtje woningen aan de Mensingeweg.

Het esdorp Lieveren was in 1850 nog een zuiver agrarische nederzetting. De boerderijen waren op korte afstand van de weg rond een knooppunt van wegen gesitueerd. Tot 1940 veranderde er in deze ruimtelijke structuur vrij weinig. Het bestaande bebouwingspatroon werd verdicht door nieuwbouw, terwijl de uitbreidingen daarbuiten nagenoeg beperkt bleven tot de in 1850 reeds aanwezige uitvalswegen: Noordesch, Noordveldweg, Nijlandseweg, Zuidesch. De enige afwijkende locatie namen enkele boerderijtjes aan de Palderseweg in. Evenals de ruimtelijke structuur bleef ook het agrarisch karakter van Lieveren goed behouden.

Het naar het plaatselijke hunebed genoemde esdorp Steenbergen werd in 1850 gekenmerkt door een lineaire aanleg. De bebouwingsas werd gevormd door wat nu de doorgaande weg Roden-Een, de Hoofdweg, is. (Tot laat in de vorige eeuw liep de weg Roden-Een ten westen van Steenbergen en door de Noorder en Zuursche Duinen) Het zwaartepunt van de boerderijenbebouwing lag aan de oostzijde van de Hoofdweg. Op de aan de westzijde van de weg gelegen Brink werden slechts enkele boerderijen en een aantal schaapskooien aangetroffen. Een situatie waarin een grote brand die het dorp in 1881 teisterde abrupt verandering bracht. Hierbij werden zes van de in totaal vijftien boerderijen die het dorp destijds telde vernield. Vijf hiervan stonden aan de oostzijde van de weg. Bij wederopbouw werden een aantal naar de overzijde van de weg verplaatst, met als gevolg dat er een meer evenwichtiger bebouwingsverdeling ontstond. De boerderijen die wel aan de oostzijde van de weg herbouwd werden, ondergingen eveneens een opvallende wijziging. Stonden deze bedrijven oorspronkelijk met de kop op het land en de staldeuren op de brink gericht, na de brand werden ze met het woonhuis aan de weg geplaatst.
Hoewel er naast deze nieuwbouw tussen 1850 en 1940 ook elders in het nieuwe bebouwing bijkwam bleef de lineaire structuur in deze periode goed behouden. De meest opvallende uitbreiding betrof in deze de vestiging van een aantal boerderijen nabij de recente brink aan de Markeweg. Het agrarisch karakter van de nederzetting bleef volledig behouden.
Het grootste wegdorp Roderwolde heeft sinds zijn ontstaan in de vroege Middeleeuwen een gefaseerde verplaatsing in zuidelijke richting doorgemaakt. De eerste bebouwingsas lag waarschijnlijk ter hoogte van de plaats waar tot 1831 de kerk heeft gestaan en liep evenwijdig aan de natuurlijke voorganger van de Matsloot. Door oxidatie en klink slonk het veendek en kwam het onderliggende dekzandreliëf tevoorschijn. Het deel van het dorp dat nu Sandebuur heet, bleek op een rug te liggen, maar de rest van het dorp niet. Dat lage deel werd in minimaal twee fasen naar de hoge gronden in het zuiden verplaatst. Het oude kerkhof van Roderwolde ligt op de oorspronkelijke bebouwingsas en halverwege deze as en het huidige dorp liggen nog enkele boerderijen als relict van een tussenfase in de verschuiving van de bebouwing. Bebouwing die in 1850 sterk agrarisch was. Naast gewone boerderijen telde het dorp destijds onder meer ook een aantal buitenplaatsen, zoals de Waalborg en het in 1881 afgebrande Klein Mensinge.
Tussen 1850 en 1940 deden er zich ruimtelijke gezien geen structurele veranderingen voor in Roderwolde: de bestaande bebouwing werd enigszins verdicht en aan weerszijden van de kern vond er lineaire uitbreiding plaats langs de Hoofdstraat. Hoewel er naast boerderijen ook enkele woningen, winkels en een school gebouwd werden bleef het agrarisch karakter van het dorp domineren. Van grote invloed op de uiterlijke verschijningsvorm van het dorp was wel de bouw in 1852 van de olie- en korenmolen Woldzigt. Hoog boven het dorp uitstekend is dit bouwwerk sindsdien bepalend geweest voor het silhouet van Roderwolde.

Het op korte afstand ten zuidwesten van Roderwolde gelegen Foxwolde kende omstreeks 1850 slechts een geringe mate van bebouwing: een vrij open lint van op wisselende afstand aan weerszijden van de Roderwolderweg gesitueerde boerderijen. De bewoning van Haarveen, de huidige kom van het dorp, diende zich pas nà 1850 aan met de ontginning van de Haarveensche Stukken.

In tegenstelling tot het oude noordelijke deel van Foxwolde werden de boerderijen hier dichter op elkaar geplaatst en stonden veelal ook dichter aan de weg. Bij Kleibos werd een steenfabriek opgericht, waaraan thans alleen nog de begroeide kleiputten herinneren.

Hoewel de huidige ronde vorm van Leutingewolde anders doet vermoeden had dit boerderijendorp oorspronkelijk eveneens een wegdorpachtige structuur. De oude kern van de nederzetting ligt aan de noordzijde van De Ring, waar thans nog een uitstulping te zien is. De zuidelijke bebouwing van Leutingewolde ontbrak in 1850 nog geheel. Het binnengebied van De Ring werd destijds Nij Kaamp genoemd, hetgeen er op wijst dat dit deel van het dorp later is ontstaan. Pas in de laatste helft van de vorige en het begin van deze eeuw werd de typische ronde vorm gerealiseerd. Het agrarisch karakter bleef hierbij gehandhaafd.

In vergelijking met bovengenoemde nederzettingen nam het aan de grens met Groningen gelegen Nietap een duidelijk afwijkende positie in. Niet alleen ontstond deze nederzetting pas in de 17e eeuw (voordien stond er enkel de kleine burcht Thedema) tevens is Nietap nimmer een agrarische nederzetting geweest. Het dankt zijn ontstaan waarschijnlijk aan de handel die hier vroeger, toen de provincies nog verschillende belastingstelsel hadden, bedreven werd. Het dorp groeide destijds in korte tijd tot een dorp van overwegend neringdoenden. Uit één van de talrijke herbergen, "De Nije Tap", kwam uiteindelijk de naam Nietap voort. De bebouwing van de nederzetting, die aansloot op die van Leek in Groningen, was in 1850 aan weerszijden van de J.P. Santeeweg gesitueerd. De grote breedte van deze Hoofdstraat, die het geheel een marktachtig uiterlijke verschafte, hing waarschijnlijk samen met de behoefte die er vroeger bestond aan stallingsruimte voor rijtuigen, paarden of vee van reizigers die voor de grensovergang moesten wachten.
Tussen 1850 en 1940 breidde Nietap voornamelijk uit langs de J.P. Santeeweg. De bebouwing bestond hier uit woningen, winkels, bedrijven (onder andere de kledingstomerij en -ververij Hillebrands) en met name verder van de kern verwijderd een aantal boerderijen. Het op de hoek met de Natuurschoonweg gelegen café Kuipers ging vanaf 1913 tevens dienst doen als tramhalte. Naast uitbreiding langs de J.P. Santeeweg vond er in de jaren 1850-1940 ook nieuwbouw plaats aan de Natuurschoonweg en de Thedemalaan. Vermeldenswaardig is verder nog dat jonkheer Van Panhuys rond 1855 iets ten noorden van Nietap het landhuis Lindenstein liet bouwen. Naast het huis richtte hij een steenfabriek op, die later nog gebruikt zou worden als vlasfabriek, wasserij en noodwoning voor armlastigen. Van zowel het huis als de fabriek is thans echter niets meer over.

Het evenals Nietap relatief jonge Alteveer telde in 1850 slechts enkele verspreid gelegen boerderijtjes. Nadien maakte de nederzetting een enorme uitbreiding door. Her en der in het gebied werden nieuwe boerderijtjes gevestigd, hetgeen in 1940 resulteerde in een ruim opgezette structuur met afwisselend open ruimten en door houtwallen besloten delen.

De op korte afstand van Alteveer gelegen nederzetting Roderesch werd op de kaart van 1850 als zodanig nog niet genoemd. De bebouwing beperkte zich destijds tot enkele nabij het bouwlandcomplex de Roderesch gelegen boerderijen.

Tussen 1850 en 1940 groeide de bescheiden buurtschap geleidelijk uit tot een daadwerkelijke nederzetting. De boerderijen en woningen werden voornamelijk aan weerszijden van de Hoofdweg en in de omgeving van de Kaatsweg en de Esweg geplaatst. In deze periode ontwikkelde Roderesch zich in zekere mate ook tot verzorgingscentrum voor de nabijgelegen nederzettingen Alteveer en Steenbergen. De school van Steenbergen bij voorbeeld, die in 1876 werd gesloten, werd bij heropening in 1921 naar Roderesch verplaatst.

Nieuw-Roden bestond in 1850 in het geheel nog niet. Pas met de ontginning van de omliggende heide- en veengebieden aan het eind van de 19e eeuw kwam de occupatie van dit deel van de gemeente op gang. De voornamelijk uit arbeiders bestaande bevolking woonde verspreid over het Roderveld langs de verschillende zandwegen en wijkjes. Aan de weg van Roden naar Zevenhuizen ontwikkelde zich na verloop van tijd een dorpje dat de naam Roderveld ging dragen. In 1903 werd de eerste school geopend, terwijl het kerkje uit 1922 dateert. De bevolking van Roderveld was veelal arm en de bebouwing over het algemeen slecht. Aan het begin van deze eeuw bestond een groot deel van de woningen nog uit plaggenhutten, die nadien veelal in etappes versteend en uitgebreid werden.
De naam Roderveld werd rond 1930 veranderd in het "rijker" aandoende Nieuw-Roden. Ongeveer vanaf die tijd ontstond er langs de Nieuweweg, de Terheijlserweg en de Zevenhuisterweg een voornamelijk uit woningen bestaande lintbebouwing. Het kruispunt met de school en de kerk ging als centrum fungeren; naast woningen kwamen hier ook winkels. Verder vond er in deze periode ook uitbreiding plaats langs de Beukenlaan. In 1938 tenslotte kreeg Nieuw-Roden ten zuiden van de dorpskern een eerste uitbreidingsplan met 23 huurwoningen.
Tussen 1850 en 1940 was er in het buitengebied van Roden, en dan met name de zuidelijke helft van de gemeente, sprake van een sterke toename van de verspreide bebouwing. Langs alle doorgaande wegen van betekenis verrees in deze periode in een meer of mindere mate bebouwing. Tevens diende zich plaatselijk bebouwing aan langs minder belangrijke wegen en waterwegen of gewoon in het veld. Naast de in het voorgaande reeds vermelde bebouwing van de buurtschappen De Hullen en De Zulthe bij Roden en de heide- en veenontginningen rondom Nieuw-Roden, betrof het hier vooral de oostzijde van het Steenbergerveld (onder andere het "Tranendal") en het ontginningsgebied van de Haarveensche Stukken. Gelegen in de driehoek Roden-Foxwolde-Leutingewolde viel in dit laatste gebied met name de bebouwing van de Groeve, de Haarveenschedijk en de Rodervaart op.
Het vermelden waard is verder het feit dat er in 1934 aan de zuidwestzijde van het Leekstermeer een paviljoen met aanlegsteiger werd gebouwd. Niet ver daarvandaan was van 1934 tot in de zestiger jaren een "badplaats", een druk bezocht zandstrandje van ongeveer 40 meter breed. In 1942 brandde het paviljoen af, waarna het later opnieuw werd opgebouwd.
Een ander voorbeeld van verspreide bebouwing met een opvallende bestemming betrof destijds het werkkamp van de Christelijke Landarbeiders Bond bij Roderesch. Nadat in 1934 het gebouw Patrimonium als eerste gereed kwam vonden tal van jonge werkloze mannen, veelal afkomstig uit de Groninger veenkoloniën, hier onderdak. Hun werkzaamheden bestonden uit onder andere: heideveldontginning, sloten graven en wegen- en bosverbetering. In 1936 kwam ook het hoofdgebouw waar gegeten werd klaar. Aan weerszijden bevonden zich barakken voor de overnachting.

In het begin van de Tweede Wereldoorlog namen de Duiters de barakken mee. Het hoofdgebouw werd in 1958/59 verbouwd tot jeugdherberg.

Nà 1940 hebben een aantal nederzettingen in de gemeente opvallende uitbreidingen doorgemaakt. Zo is het hoofddorp Roden sinds de aanwijzing tot industriekern in 1959 in een enorme stroomversnelling geraakt. Het inwonertal bedraagt thans het drievoudige van destijds en op grote schaal heeft dorpsuitleg plaatsgevonden. De buurtschappen De Hullen en De Zulthe zijn geheel door nieuwe woonwijken en sportvelden opgeslokt en ten noorden van het centrum bevindt zich thans een omvangrijk industrieterrein. De nieuwbouw is echter niet beperkt gebleven tot de rand van het voormalige esdorp, maar heeft ook zijn sporen nagelaten in het oude centrum. Zo geldt de Heerestraat thans als een moderne winkelstraat, waarvan de oorspronkelijke bebouwing vrijwel niets meer over is en hebben ook het Julianaplein en de Raadhuisstraat sinds 1940 een ware facelift ondergaan.
Naast Roden zijn met name ook Nieuw-Roden, Nietap en Roderesch aanzienlijk gegroeid. Ondanks een recent uitbreidingsplannetje is het wegdorpkarakter van Roderwolde goed behouden gebleven. De kleinere nederzettingen Alteveer, Foxwolde, Lieveren, Leutingewolde, Sandebuur en Steenbergen vertonen ten opzichte van 1940 ruimtelijke gezien geen daadwerkelijke verschillen.
Vrijwel overal in de gemeente heeft zich ook nieuwe verspreide bebouwing aangediend. In het uiterste noorden is hieruit na verloop van tijd de nieuwe buurtschap Matsloot voortgekomen. Naast boerderijen en woningen treft men in het buitengebied nu ook andersoortige bebouwing aan, zoals bij voorbeeld een sterrenwacht nabij roden, zomerhuisjes bij Steenbergen en een camping met jachthaven aan de noordwestzijde van het Leekstermeer.

*zjs

Uitgave van Hugo Suringar te Leeuwarden.

6431 Bunders. 2250 Inwoners.

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Roden

ca. 1850

ca. 1920-1930

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Roderwolde/Sandebuur

ca. 1850

ca. 1920-1930

Type nederzetting: Wegdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Leutingewolde

ca. 1850

ca. 1920-1930

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Steenbergen

ca. 1850

ca. 1920-1930

Type nederzetting: Esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Nietap

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: 17e eeuwse nederzetting, ontstaan bij belangrijke doorgang tussen Groningen en Drenthe

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Nieuw-Roden

ca. 1850

ca. 1920-1930

ca. 1985-1988

Type nederzetting: Heideveldontginnings-nederzetting

Schaal 1:25.000

RUIMTELIJKE ONTWIKKELINGEN 1850-1988

Gemeente: Roden

Kern: Alteveer/Roderesch/Lieveren

ca. 1850

ca. 1920-1930

Type nederzetting: Heideveldontginningsnederzettingen/esdorp

ca. 1985-1988

Schaal 1:25.000